

**ҒИЁСИДДИН БОЙСУНҒУР МИРЗОНИНГ ҲАЁТИ, СИЁСИЙ ВА
ҲАРБII ФАОЛИЯТИ ВА ҲИРОТДА ШАКЛЛАНГАН ИЛМИЙ-
МАДАНИЙ МУҲИТ (ЮСУФ АМИРИЙНИНГ “ДАҲНОМА” АСАРИ
АСОСИДА)**

Нилуфар Ибрагим қизи АБДУЛЛАЕВА

мустикал изланувчи

Термиз давлат университети

Термиз, Ўзбекистон

abdullaevanilufar1993@gmail.com

Аннотация

Ушбу мақолада Темурийлар ренессансининг йирик намоёндаси Ғиёсиддин Бойсунғур Мирзонинг ҳаёти, сиёсий ва ҳарбий фаолияти ҳамда Ҳиротда шаклланган ўзига хос илмий-маданий муҳит таҳлил қилинган. Бойсунғур Мирзонинг китобат санъати, илмий матншунослик ва тарихнавислик мактабларига асос солишдаги хизматлари манбалар асосида ёритиб берилган. Шунингдек, туркий адиб Юсуф Амирий ва унинг “Дахнома” асарининг Бойсунғур Мирзо саройидаги адабий муҳит билан боғлиқлиги, асарнинг мазкур ҳукмдорга бағишланишининг тарихий-адабий омиллари очиб берилган.

Таянч сўзлар: Темурийлар ренессанси, Бойсунғур Мирзо, Юсуф Амирий, “Дахнома”, Ҳирот миниатюра мактаби, матншунослик, “Шоҳномаи Бойсунғурий”, Ҳофизи Абру, маданият ҳомийлиги.

**ЖИЗНЬ, ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ВОЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ГИЯСИДДИНА БАЙСУНГУРА МИРЗО И НАУЧНО-КУЛЬТУРНАЯ
СРЕДА, СФОРМИРОВАВШАЯСЯ В ГЕРАТЕ (НА ОСНОВЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЮСУФА АМИРИ «ДАХНАМЕ»)**

Нилуфар Ибрагим қизи АБДУЛЛАЕВА

независимый соискатель

Термезский государственный университет

Термез, Узбекистан

abdullaevanilufar1993@gmail.com

Аннотация

В данной статье анализируются жизнь, политическая и военная деятельность Гиясиддина Байсунгура Мирзо, крупного представителя Тимуридского ренессанса, а также уникальная научно-культурная среда, сформировавшаяся в Герате. На основе исторических источников освещаются заслуги Байсунгура Мирзо в создании школ искусств книги, научного текстоведения и историографии. Также в статье раскрывается связь тюркского писателя Юсуфа Амири и его произведения «Дахнаме» с литературной средой двора Байсунгура Мирзо, обосновываются историко-литературные факторы посвящения данного произведения этому правителю.

Ключевые слова: Тимуридский ренессанс, Байсунгур Мирзо, Юсуф Амири, «Дахнаме», Гератская школа миниатюры, текстология, «Байсунгурово Шахнаме», Хафиз Аbru, покровительство культуре.

Гиёсиддин Бойсунгур Мирзо (1397–1433) – Темурийлар ренессансининг энг ёркин намояндаларидан бири, буюк саркарда Амир Темурнинг набираси, Шохрух Мирзо ва Гавхаршод бегимнинг учинчи ўғли ҳамда Мирзо Улуғбекнинг туғишган укасибир [9; 142]. Ака-ука Улуғбек ва Бойсунгур темурийлар тарихида икки улкан йўналишни бошқарган дейиш мумкин: Улуғбек аниқ фанлар ва астрономияни ривожлантирган бўлса, Бойсунгур Ҳиротда санъат, адабиёт ва нафис санъат турларини юксак чўққига олиб чиқди.

Сиёсий майдонда Бойсунгур акаси Улуғбек каби маълум бир ҳудудда мустақил узоқ ҳукмронлик қилмаган бўлса-да, отаси Шохрух Мирзонинг энг яқин ёрдамчиси ва салтанатнинг амалдаги валиаҳди (тахт вориси) ҳисобланган. Бойсунгур Мирзо 17 ёшида (1414 йилда) Мозандарон, Тус ва Астробод вилоятлари ҳокими этиб тайинланган. 1416–1420 йилларда эса отасининг олий вазири бўлиб хизмат қилган. Отаси пойтахт Ҳиротни тарк этганда унга давлат бошқарувини ишониб топширган. 1421 ва 1429 йилларда туркманларга қарши, 1427 йилда эса акаси Улуғбекни мағлуб этган Дашти Қипчоқ хони Бараққа қарши юришларда мардлик ва қўмондонлик қобилиятини кўрсатган.

Бойсунгур Мирзо санъат ва маданият ҳомийси сифатида тарихда из қолдирган. “Ҳирот миниатюра мактаби”– унинг санъатга бўлган чексиз муҳаббати ва саховатидир. У ўрта асрларда китоб санъати ва миниатюранинг энг буюк ҳомийси сифатида танилган. У Ҳиротда ўша даврнинг энг бой ва маҳобатли кутубхонасини ташкил қилган. Бу шунчаки китоб омбори эмас, балки ижодий академия эди. Бу ерда 40 дан ортиқ етакчи хаттотлар, рассомлар, муқовасозлар ва олтин суви юритувчи (музаҳҳиб) ижодкорлар жамланган эди. Бойсунгур Мирзо Ҳирот миниатюра мактабининг асосчиси ҳамдир. У нафис тасвирий санъат тарихида туб бурилиш ясаган мактабга

асос солди ва бу мактаб кейинчалик буюк Камолиддин Беҳзод ижодига пойдевор бўлди.

“Шоҳномаи Бойсунғурий” (1425–1426 йилларда) Бойсунғурнинг буйруғи ва бевосита иштирокида Абулқосим Фирдавсийнинг машхур “Шоҳнома” асарининг қирққа яқин қўлёзмалари солиштирилиб, илк бор илмий-танқидий матни яратилган. Мўъжизавий миниатюралар билан безатилган ушбу нодир китоб бугунги кунда Техрондаги Гулистон саройи музейида сақланади ва ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мероси рўйхатига киритилган.

Бойсунғур Мирзонинг ўзи ҳам серқирра истеъдод эгаси эди. У туркий (чиғатой), форс ва араб тилларини мукаммал билган, ғазаллар битган. Энг муҳими, у ўз даврининг олий даражали хаттоти бўлган. У ислом хаттотлигидаги 6 та асосий хат услубини (сулс, нахш, муҳаққақ ва б.) мукаммал эгаллаган. Онаси Гавҳаршод бегим томонидан Машҳадда курдирилган муҳташам масжиднинг жанубий айвонидаги бир неча метрли муҳташам битикларни (ёзувли безакларни) 20 ёшли Бойсунғур шахсан ўз қўли билан ёзган. Ислом дунёсидаги энг йирик ҳажмли Қуръони карим нусхаларидан бирини у шахсан ўз хаттотлик маҳорати билан битган деб ҳисобланади, фанда “Бойсунғур Қуръони” номи билан машхурдир.

Унинг илм-фан ва маърифат йўлида амалга оширган энг муҳим ишларига қуйидагилар киради:

1. Илмий матншуносликка асос солиниши (илк илмий академия). Бойсунғур Мирзо Ҳиротда ўз даврининг энг етук олимлари, тилшунослари ва адибларини тўплаб, ўзига хос илмий кенгаш тузган. Унинг энг катта хизмати – қадимий ва нодир қўлёзмаларнинг асл матнини тиклаш ва уларни имло хатоларидан тозалаш бўлган. У асарларнинг бир нечта нусхаларини тўплаб, уларни ўзаро солиштириб, энг тўғри вариантини аниқлаш тизимини яратди. У бугунги кунда замонавий матншунослик (текстология) деб аталадиган илмнинг пойдевори эди. Фирдавсийнинг ўн минглаб байтлардан иборат “Шоҳнома” достонини ҳар хил сохта қўшимчалардан тозалаб, асарнинг энг

мукаммал ва тўғри илмий матнини тайёрлатди. Бу нашр илм-фан дунёсида ханузгача энг мукаммал тахрирлардан бири ҳисобланади.

2. Китобат илми ва хаттотлик мактабини яратиши. Темурийлар даврида китоб тайёрлаш шунчаки ҳунар эмас, балки чуқур илмий асосга эга бўлган санъат тури эди. Бойсунғур Ҳиротда хаттотлик ва китобат илмини тизимли равишда йўлга қўйди. Сиёҳ ва қоғоз тайёрлаш кимёси, кутубхонада қоғозни асрлар давомида сақланишини таъминлайдиган махсус ишлов бериш (охорлаш) усуллари, олтин суви ва турли ўсимликлардан узоқ вақт ўчмайдиган, чиримайдиган табиий бўёқлар ва сиёҳлар тайёрлашнинг илмий-амалий лабораториялари ишлаган. Хат услублари илми, ислом хаттотлигининг турли йўналишлари (насталик, сулс, муҳаққақ) қоидалари илмий таҳлил қилиниб, шогирдларга маълум қонуниятлар асосида ўргатилган.

3. Бойсунғур Мирзо тарихдан сабоқ олиш ва уни келажак авлод учун аниқ фактлар билан муҳрлаш илмини қўллаб-қувватлаган. Унинг бевосита топшириғи ва ҳомийлигида машҳур тарихчи Ҳофиз Аbru ўзининг дунё ва ислом тарихига оид энг йирик асарларини, хусусан, темурийлар тарихини ёритувчи “Мажмуайи Ҳофиз Аbru” (Ҳофиз Аbru мажмуаси) китобини ёзган [7; 210]. Бу асар бугунги кунда XV аср Марказий Осиё ва Яқин Шарқ тарихини ўрганишда энг ишончли манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Ака-ука Улуғбек ва Бойсунғурнинг мақсадлари битта – салтанатни маърифатли қилиш эди, фақат улар буни икки хил услубда бажаришди:

Темурий Мирзо	Асосий илмий йўналиши	Маркази	Қолдирган энг буюк мероси
Мирзо Улуғбек	Астрономия, математика, геометрия	Самарқанд	“Зижи Жадиди Кўрагоний” юлдузлар жадвали
Бойсунғур Мирзо	Филология, матншунослик, тарих, санъатшунослик	Ҳирот	“Шоҳномайи Бойсунғурий” ва Шарқ ренессанси миниатюраси

Бойсунғур Мирзо асос солган илм ва санъат муҳити орадан йиллар ўтиб, буюк мутафаккир Алишер Навоий ва хаттотлик ҳамда тасвирий санъат

султони Камолиддин Бехзодларнинг етишиб чиқиши учун маънавий мактаб вазифасини ўтади.

Бойсунғур Мирзо ўз даврида илм, адабиёт ва санъатнинг энг йирик ҳомийси бўлгани сабабли, унинг саройида хизмат қилган ва у яратган ижодий муҳитдан баҳраманд бўлган кўплаб шоирлар, тарихчилар ҳамда олимлар ўз асарларини бевосита унга бағишлаган ёки унинг топшириғи билан ёзишган.

Ушбу асарларни бир неча муҳим йўналишга ажратиш мумкин:

1. Тарихий асарлар. Бойсунғур Мирзонинг ҳаёти, ҳарбий юришлари ва давлатчилик фаолияти ўша даврнинг энг йирик тарихий соломаларида алоҳида боблар ва бағишловлар орқали муҳрланган. Машҳур тарихчи Ҳофиз Абру ўзининг дунё тарихига оид улкан асарлар тўпламини бевосита Бойсунғур Мирзонинг шахсий топшириғи билан ёзган ва унга бағишлаган. Бу асарда теурийлар, хусусан Шохруҳ Мирзо ва Бойсунғурнинг фаолияти жуда батафсил ёритилган. Ҳофиз Абрунинг “Зубдат ут-таворих” (“Тарихлар қаймоғи”) Бойсунғурга атаб ёзган энг мукаммал тарихий манбаларидан бири ҳисобланади. Бойсунғур Мирзонинг барча юришлари, унинг саховати ва вафоти муносабати билан айтилган марсиялар келтирилган яна бир тарихий асар Камолиддин Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн” [10; 115] ҳисобланади.

2. Бадиий ва адабий асарлар. Сарой шоирлари Бойсунғурнинг нозик диди ва шеърятга бўлган муҳаббатини тараннум этиб, унга қасидалар ва дostonлар тақдим этишган. Машҳур “Зафарнома” асарининг муаллифи, шоир ва олим Шарафуддин Али Яздий Бойсунғур Мирзога бағишлаб жуда гўзал қасидалар битган ҳамда унинг хаттотлик маҳоратини юксак баҳолаган. Бойсунғур саройининг етакчи шоирларидан бири бўлган Ғиёсий ўз девонидаги кўплаб мадҳларни (мақтов шеърларини) бевосита ўз ҳомийсига атаб ёзган. Туркий адабиётнинг йирик вакиллари бўлмиш Мавлоно Лутфий ва Юсуф Амирий ўз ижодларида Ҳиротдаги ушбу адабий муҳитни ва Бойсунғурнинг адолатини мақтаганлар. Юсуф Амирий ўзининг “Даҳнома”

асарида ушбу асарни Бойсунғур Мирзога бағишлаганлигини, унинг саховати ва карамидан миннатдор эканлигини билдириб ўтади. “Юсуф Амирийнинг ҳаёти ҳақида ҳам бизга жуда кам маълумотлар етиб келган. Асарларидан маълум бўлишича, у ўз давридаги адабиёт ва санъат ҳомийси Бойсунғур Мирзо даргоҳида яшайди. Амирий “Даҳнома” [3] асарини Бойсунғурга бағишлаганлиги асло бежиз эмас”.

Бойсунғур Мирзодан кейинги даврда яшаб ижод қилган Алишер Навоий ҳам ўзининг “Мажолис ун-нафоис” [8; 68] асарида Бойсунғур Мирзо яратган адабий муҳитни алоҳида эҳтиром билан эслайди ва уни “сўз аҳли ва санъаткорларнинг энг буюк паноҳи” сифатида таърифлайди.

Бойсунғур Мирзо ниҳоятда қувноқ, саховатли ва дўстпарвар инсон бўлган бўлса-да, ҳаётининг сўнгги йилларида спиртли ичимликларга ружу қўяди. Кучли ичкилик оқибатида келиб чиққан касаллик туфайли 1433 йилда, атиги 36 ёшида Ҳиротдаги Оқ боғ (Боғ-э Сафид) саройида вафот этади. Унинг ўлими темурийлар салтанати ва бутун Хуросон аҳлини чуқур қайғуга солган. У Ҳиротдаги онаси Гавҳаршод бегим қурдирган мақбарага дафн этилган. Унинг фарзандлари (Алоуддавла, Абулқосим Бобур ва Султон Муҳаммад) ҳам кейинчалик темурийлар тахти учун курашларда фаол иштирок этишган. Бойсунғур Мирзо ўзининг қисқа умри давомида аниқ фанлар билан бевосита шуғулланмаган бўлса-да, маданият ва гуманитар илмлар – матншунослик, тилшунослик, тарих ва китобат санъати ривожига улкан ҳисса қўшган. Уни ўрта асрларнинг энг йирик маданият ва маърифат “менежери” деб аташ мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Абру, Ҳофиз. Зубдат ут-таворих. – Техрон, 1372 ҳ.ш.
2. Абру, Ҳофиз. Мажмуаи Ҳофиз Абру. Қўлёзма, ЎзР ФА ШИ, инв. № 1432.
3. Амирий, Юсуф. Даҳнома (Қўлёзма, Истанбул, Тўпқопи саройи кутубхонаси, Реван № 832).

4. Бартольд В.В. Улугбек и его время // Сочинения. Т. III. Ч. 2. – Москва: Наука, 1964.
5. Йаздий, Шарафуддин Али. Зафарнома. – Тошкент: Шарқ, 1997.
6. Муниров Қ. Хат ва хаттотлар. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 1971.
7. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1976.
8. Навоий, Алишер. Мажолис ун-нафоис // Мукаммал асарлар тўплами. томлик. Т. 13. – Тошкент: Фан, 1997.
9. Самарқандий, Камолиддин Абдурраззоқ. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
10. Самарқандий, Давлатшоҳ. Тазкират уш-шуаро. – Тошкент: Ренессанс, 1991.
11. Фирдавсий. Шохнома (Бойсунғур таҳрири муқаддимаси). – Техрон, 1350 ҳ.ш. – Б. 12-15.